

Küllös Imola

Erdélyi Zsuzsanna, a vallásos folklór kutatója

■ Az „imádságok nagyasszonyának” is nevezett Erdélyi Zsuzsanna (Rév-Komárom, 1921. jan. 10.–2015. febr. 13.) életútját felmenőinek szellemi igényessége és családja keresztény etikán nyugvó szigorú erkölcsi értékrendje határozta meg. Ő és irodalomtörténész húga, Ilona folytatták azt a sokoldalú tudományos és tudománynépszerűsítő munkát, amelyet nagyapjuk, Erdélyi János¹ kezdett el a nemzeti nyelvet és kultúrát építő reformkorban. A paraszti származású, de európai műveltséget szerzett költő/esztéta/műkritikus/sárospataki professzor – no meg a legelső folklórteoretikus – nevéhez fűződik az első magyar népköltési gyűjtemény² szerkesztése és kiadása. Fia, Erdélyi Pál a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatója, a régi magyar irodalom, a virágénekek és a kéziratok költészet kutatója volt, s – egyebek között – korán elhunyt édesapja kéziratok hagyatékát is gondozta.

A családi háttér ellenére Pál idősebb leánya, Zsuzsa csak élete derekán talált rá a neki elrendelt útra, haláláig szenvedéllyel művelt szakterületére, az archaikus népi imádságokra. Eredetileg ugyanis filológiát tanult, magyar–olasz–filozófia szakon végzett, és 1945-ben szerzett bölcsészdoktori oklevelet Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen, a mai ELTE elődjén. Nyelvtudásánál és érdeklődésénél fogva külügyi pályán kezdett el dolgozni, de „osztályidegennek” minősítve 1948-ban elbocsátották a minisztériumból. Tulajdonképpen politikai okokból s megélhetési kényszerből lett folklórkutató. A vallásos népéneket és hangszeres népzene gyűjtő Lajtha László egyik munkatársaként Zsuzsa a szöveges adatok le- és feljegyzéséért, másik közvetlen kollégájuk, Tóth Margit pedig a népzenei anyagért volt felelős. „...fantasztikus füle, hallása volt [ti. Margitnak]... Ő végezte a dallamok „nyersezését”, melyet aztán Laci bácsi finomított, egy-egy ének többszöri meghallgatása eredményeként. Én meg írtam, írtam, rogyásig írtam: szöveget, szokásokat, szociográfiai adatokat. Magnónk meg nem volt abban az időben” – emlékezett vissza

Zsuzsa *A kockás füzet* című naplójában.³ Az '50-'60-as években több mint 10 éven át hármásban járták „úttalan utakon” a nyugat-magyarországi (Győr-Sopron és Vas megyei) falvakat, és így, a történeti népzene gyűjtése közben „tanult bele” Zsuzsa a néprajzos szakmába. Lajtha mentorálásával fordult figyelme a néphagyományok nehéz sorsú őrzői s a vallásos népköltészet felé. „Nagy szerencsém volt, hogy Lajthánál dolgozhattam. Hosszú évek során bedolgozhattam magam a szent hagyományba.”⁴ Fizikailag és lelkileg is megterhelő, havonta 8-10 napos gyűjtőútjairól, Lajthához fűződő ambivalens viszonyáról és Lajtha zenével kapcsolatos gondolatairól közös útjaikon – hosszú vonatozások vagy vonatra várakozások közben –, 1960-tól írogatta feljegyzéseit meglehetősen rendszertelenül, kezdetben saját úti „kalandjaikra”, ott-hon hagyott családjára, négy kicsi gyerekével kapcsolatos gondjaira koncentrálna. Intuitív személyiségére jellemzően hamar felismerte, hogy a Kádár-korszakban félreállított (egyébként európai elismertségű) zeneszerzővel való beszélgetések milyen tanulságosak és fontosak, s ezért egyre tudatosabban Lajtha zenei elemzéseit, kompozícióival kapcsolatos eszmefuttatásait állította naplójá középpontjába. „A most közreadott napló nemcsak Lajtha személyiségéről, életéről és haláláról, koráról és környezetéről való tudásunkat mélyíti el és árnyalja, hanem szinte felbecsülhetetlen a zenetudományi jelentősége is”⁵ – vallotta Solymosi Tari Emőke zenetörténész, *A kockás füzet* szerkesztői utószavában.

A zenetudós váratlan szívhalála után (1963) a Lajthacsoportot befogadta a Néprajzi Múzeum, ahol Tóth Margit lett a Népzenei Osztály vezetője. Erdélyi Zsuzsa Ortutay Gyula, igazgató meghívására a múzeumból került át a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjába 1971-ben, ahonnan 1986-ban nyugdíjba küldték. Ám hogy folyamatban lévő imagyűjtéseit és mentalitástörténeti munkáit befejezhesse, 1990-ig még tovább dolgozhatott az MTA Filozófiai Intézetének szerződéses munkatársaként.

Erdélyi Zsuzsát fiatal kutatóként ismertem meg, 1983-ig együtt dolgoztunk a Néprajzi Kutatócsoportban, és akkor sem szakadt meg szeretetteljes kollegiális kapcsolatunk, amikor átkerültem az ELTE Folklore Tanszékére. Mivel az ő témáját, az archaikus népi imádságokat is tanítottam, többször meghívtam óráimra, tudományos diákkörbe, hogy ő beszéljen a hallgatóknak saját anyagáról, gyűjtéseiről.

Előadásaiból és írásaiból tudtam, hogy kiváló pszichológiai érzékkel megáldott gyűjtő, széles körű történelmi, művészettörténeti ismeretekkel rendelkező előadó, a maga nemében egyedülálló karizmatikus személyiség, aki mindig lebilincselte hallgatóságát.

Utolsó nagy munkájában⁶ több mint ezeregyszáz oldalon adott áttekintést folklórgyűjtői és -kutatói pályájáról: az ígéretes kezdettől (*Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához*)⁷ az utolsó évek tanulmányaiig – kihagyva a kötetből a külföldi konferenciákon elhangzott, idegen nyelvű tanulmányait. Tanulságos elolvasni észrevételeit, szempontjait a válogatással kapcsolatban. Színszimbolikáról szóló tanulmányáról pl. megjegyzi, hogy: „Szorosan ugyan nem tartozik a népi imádságműfaj körébe, de mondanivalója mintegy előrevetíti az imádságszövegek dús szimboliztikáját és archetipikus jelképi rendszerét.”⁸ Szintén nem tartozik a népi imádságok körébe a bukovinai székely „krónikás”, Gáspár Simon Antal (1894–1978) naplója az 1941-es Bácskába való áttelepítésükről, majd az 1944-es drámai menekülésükről a szerbek elől Magyarországra. Az istensegítsi polihisztor parasztember életrajzi visszaemlékezése – mely „nyersen szembesít minket a történelemmel” – közösségi sorsot megjelenítő szociográfiai értékei miatt került életművét összegző kötetébe.⁹

A hatalmas posztumusz-kötet nemcsak 55 saját és 2 társszerzős tanulmányát, hanem 9 neves irodalomtörténet-sz nyelvész-művész írásos megnyilatkozását, kommentárjait is tartalmazza az által felfedezett *archaikus népi imádságokról*. A „...kívülről illeszkednek e műfajhoz” c. fejezetben portrészertő megemlékezések sorjájának néhány kiváló folklórkutatóról (Erdélyi János, Lajtha László, Bálint Sándor, Domokos Pál Péter), valamint „a népi költésre fogékony és elszánt” költő/lapszerkesztő Juhász Ferencről, és két szívéhez közel álló előadóművészeiről (Jancsó Adrienne, Török Erzsébet). „Ráadásként” meghatározható korhű illusztrációkat csatolt a kötethez. Vannak itt saját „műhelymunkáját” érzékeltető jegyzetekkel telefirkált levelezőlapok, népi és baráti levelek, kézzel megírt plakátok, könyv-, lemez- és CD-borítók grafikái. E monumentális válogatás végén a szöveggondozó Kovács

Emília jóvoltából Erdélyi Zsuzsanna rövid életrajzát és teljes életművének bibliográfiáját is megtaláljuk. Voigt Vilmos professzor így méltatta a tanulmánykötetet: „Ez a könyv is – akár a másik kettő¹⁰ – világszerte is páratlan gazdagságú. A mai magyar olvasónak pedig sokszor a múltba tekintés eszköze: egy mára már elmúlt világról szól, és Erdélyi Zsuzsanna személyes hangvétele pontosan érzékelteti, hogyan lett e látszólag kicsiny és a legegyszerűbb emberek lelki világához tartozó szöveganyagból az egész magyar kultúrát befolyásoló mozgalom.”¹¹

A továbbiakban röviden megpróbálom összefoglalni mindazt, amit e tanulmánygyűjtemény felmutat. Erdélyi Zsuzsanna kutatói kíváncsiságát és sokoldalúságát, az általa fontosnak és értékesnek tartott vallásos hagyományért vívott küzdelmeit és eredményeit – lehetőleg az ő szenvedélyesen áradó szavait, utánozhatatlan élőbeszédstílusát idézve.

Ma már köztudomású, hogy legnagyobb tudományos érdeme az volt, hogy azt a középkori, ferences gyökerekkel bíró, európai hátterű, szakrális közköltészetet – amelyet a folklorisztikában archaikus népi imádságnak nevezünk – tudományközi (interdiszciplináris) vizsgálat tárgyává tette. A korábban már Kálmány Lajos, Bálint Sándor, Fettich Nándor által gyűjtött szórványos imaadatokot elsőként ő definiálta önálló folklórműfajként – rámutatva művelődés- és költészet-történeti jelentőségére, mintegy mintát teremtve ezzel a magyar, olasz, lengyel, délszláv és egyéb külországi kutatóknak. Időben és térben is egyre szélesedő összehasonlító történeti-filológiai kutatásaival beemelte ezt a szó szoros értelmében kihalóban lévő (mert már csak idős emberek által ismert) vallásos, szóbeli örökséget a hazai és nemzetközi tudományos diskurzusba. Hírneves folklorista nagyapja úttörő gondolatainak elkötelezett folytatójaként vallotta, hogy: „tanulni [kell] a népet, az életet”,¹² mert a szájhagyományozó népköltészet évszázados kultúrtörténeti értékeit, a vallásos népköltészet pedig archaikus mítoszokat, pogány, mágikus képzetekkel összekapcsolódó középkori misztikával átítatott lelki élményeket közvetít a ma emberének – még ha gyakran töredékes, nyelvileg már torzult, nehezen felismerhető formában is.

Tudatosan (?) vagy ösztönösen (?) abban is követője volt Erdélyi Jánosnak, hogy gyűjtéseit nagy empátiával végezte adatközlői körében, személyes vallomásaikat a szülőktől, nagyszülőktől gyermekkorban tanult archaikus imádságok mindennapos használatáról fontosnak tartotta, ezért a szövegek emocionális hatásának személyes, lélektani vonatkozásait mindig rögzítette és társadalom-, sőt mentalitástörténeti aspektusból is elemezte.

„Nyitva látám mennyország kapuját”. Az archaikus népi imádságok képi világa.

Erdélyi Zsuzsa sokszor elmondta és leírta, hogy 1967 decemberében egy 98 éves nagyberényi (Somogy m.) öregasszonytól hallotta az első apokrif népi imádságláncot, amely a szó szoros értelmében megváltoztatta az életét. Mindig és mindenkor hálás szívvel emlékezett vissza Babos Jánosra. „Rozi néni karácsonyi ajándékként robbant be az életembe [...], meghatározta szakmai pályámat. Új dimenziót nyitott munkámnak. Szenvedéllé emelte azt, ami addig sors-rámkényszerítette feladat volt.”¹³ Ennek a különös imaszövegnek hatására fogott bele a nyelvész Pais Dezső által „terra incognitának” (ismeretlen földrésznek) nevezett archaikus, apokrif imák felkutatásába, gyűjtésébe. Ezt az évszázados, szóbeliségben lappangó, a papok elől rejtgetett, egyházi liturgiától független műfajt 1970 februárjában egy Néprajzi Társaság-i ülésen mutatta be a „szakmának”; 1970 szeptemberében pedig Juhász Ferenc az alábbi szavakkal ajánlotta a nagyközönségnek – közreadva első gyűjtéseit az Új Írásban:

„[...] ezek a legtisztább népköltészetű vedlett imák nemcsak történeti múltunk, de költészetmúltunk a nép szívéből kitemetődött lángoló aranyleletei, erejük, igézetük, tisztaságuk mint az aranyláncoké és a tiszta csontoké. [...] Én népköltészetünk legfénylőbb rétegéhez hasonlóan mondom ezeket az imákat, amikben a nép élt, s amik századokon át népünkben éltek titokban. És szépségük és erejük nemcsak tartalmaikban van, de nyelvükben is, mert hallván őket oly erővel ráz meg népem beszélt nyelvének gyönyörűsége, bátorsága, tisztasága és látomásossága, hogy költő-szívemben ámuldozva és szégyenkezve csak édesdeden mosolyogni és könnyezni tudok, mint Bartók Béla zene-örvényeiben, lángoló látomásaiban.”¹⁴

A Somogy megyei levéltár igazgatója, Kanyar József adta ki az első kis gyűjteményét még csak 137 imával, egy moldvai imakezdetből kiragadott címmel: „Hegyet hágék, lőtőt¹⁵ lépék”.¹⁶ Erdélyi Zsuzsa szerencsés és fáradhatatlan volt. A katolikus egyház vezetőinek – mindenekelőtt Lékai László bíboros-primás esztergomi érseknek – támogatásával, vidéki papok és kispapok segítségével, sajtófelhívásokkal, továbbá neves énekesek/előadók (Török Erzsébet, Jancsó Adrienne, Faragó Laura, Lovász Irén és Ferencz Éva) közreműködésével tartott költői estjeivel, ún. „egyházzenei áhítatai”-val felekezetre való tekintet nélkül országos mozgalommá bővült anyaggyűjtése. Az írni alig tudó öregemberek és -asszonyok mellett, akik levélben is elküldték neki gyermekkorukban tanult imádságaikat, idő haladtával maroknyi

folklorista segítőtársa, majd követője is akadt e napról-napra kopó és fogyó paraliturgikus szóbeli hagyomány feltárásában és megmentésében. Az első 20 év több-ezernyi hazai, kárpát-medencei és európai imaváltozatot eredményezett. Úgy tudom, 50 ezernél több különböző nyelvű imaszöveg volt Erdélyi Zsuzsa birtokában, s ezekből az évtizedek során változatlan címmel – mert első kiadványa címe: „lassan, a műfaj szinonimája, [...] logója lett”¹⁷ – egyre bővülő válogatásokat adott közre. Két különbözőképpen illusztrált válogatását a Magvető kiadó (1976, 1978), kettőt a pozsonyi Kalligram adott ki (1999, 2012). A legutolsó „Hegyet hágék”-ban már 321 fősöveg és a jegyzetekben számos további változat, valamint a műfaj összehasonlító szöveg- és motívumtörténeti kutatását bemutató, értékelő kísérőtanulmány szerepelt, több mint 1000 oldalon.

Már az első imádságközlések is jelentős tudományos visszhangot keltettek hazánkban és külföldön. Az ő kutatásai inspirálták a hasonló lengyel (1976) és szlovén (1983) imagyűjtemények kiadását, majd az orosz vallásos népelemek magyarra fordítását.¹⁸ Erdélyi Zsuzsa nemcsak a magyar nyelvterületen, hanem a magyarországi nemzetiségekénél, továbbá számos európai nép körében – egyebek között Olaszország több hagyományörző vidékén, a calabriai albánok között – is módszeresen gyűjtötte a népi emlékezetben fennmaradt archaikus ima- és énekhagyományt. Külföldi könyvtári, levéltári kutatásaival Írországtól Grúziáig terjedően talált rá a magyar imák szöveg- és motívumpárhuzamaira. Az „Aki ezt az imádságot” – *Élő passiók* c. kötete¹⁹ 21 nép imáin keresztül mutatta be a műfaj európai összefüggéseit, azt, hogy ez a szóbeli hagyomány Európa többi népével közös vonásokat mutató keresztény örökségünk. Posztumusz tanulmánygyűjteményében e történeti felismerésre vonatkozóan számos folyóiratban, emlék- és konferenciakötetekben elszórva publikált írását, előadászövegét olvashatjuk újra, gazdag (elsősorban határon kívüli területen gyűjtött) példatárral illusztrálva.

Életének 90. évében készült el az a maga nemében egyedülálló kiadvány, amely a népi imádságok fogadtatástörténetét tárta az olvasók elé. A kötet címéből²⁰ első látásra úgy tűnhet, hogy csak a vallásos lelkiületű embereknek szól, az alcíme pedig száraz tudományos szemlélet sejtet. De ha belelapoz valaki, azt tapasztalja, hogy lehetetlenül izgalmas, olvasmányos, egyszersmind gondolkodásra késztető könyvet írt és szerkesztett egybe a neves imagyűjtő kutató – engedve az irodalomtörténész Várhelyi Ilona kitartó ösztökélésének, akit végül is szerzőtársául választott.

A szépen illusztrált könyv „törzsanyaga” (mind a 317 prózai írás!) időrendben sorjázó válogatás az 1970 és 2011 között megjelent kritikákból, esszékből, interjúkból és gyűjtési felhívásokat tartalmazó újságcikkekből. Az archaikus népi imádságok fogadtatástörténete kor- és mentalitástörténeti dokumentum. Méghozzá több szinten: egyrészt a mindenkor hivatalos állami ideológia befolyásolta elit kultúra szintjén, másrészt a keresztény értékrend szerint élő, egyszerű, falusi emberek szintjén, akik tudatosan őrizték, és az idegenek előtt – legyen az akár a saját papjuk – rejtve, titkolva naponta elmondták felmenőiktől örökölt imádságaikat.

Ez az újszerű, dokumentatív összeállítás mindekelőtt megkerülhetetlen alaptudást ad a magyar szájhagyományban fennmaradt archaikus/apokrif népi imádságok műfaj történetéről, nyelvi, poétikai sajátosságairól és európai kapcsolatrendszeréről. A felidézett imapéldák lehetővé teszik, hogy olyanok is megismerjék és élvezhessék ezt a több évszázadon át rejtőző, mágikus és szakrális tudatelemeket színterítő folklor műfajt, akiknek nem volt/nincs birtokában a „*Hegyét hágék, lőtőt lépék...*” egyik kiadása sem. Sokat elárul mindkét nagy összegző kötet a kutató-nó adatközlőihez fűződő személyes kapcsolatáról, az imádságokkal élő öregek családi, szociális helyzetéről, lelki világáról, s nem utolsósorban az imádkozás mindennapi gyakorlatáról és lelki hasznáról is. „Az imád-

ságműfajjal való szembesülés különös élménye és légköre késztetett arra, hogy ne csak a gyűjtendő anyagra figyeljek, hanem [...] az úgynevezett adatközlővel is foglalkozzam, s vele bensőséges kapcsolatot alakítsak ki.” – vallotta meg Erdélyi Zsuzsa az első néhány év nehéz tereptapasztalatai után.²¹

Mint „toplistás” szaktanulmányaiból és konferencia-előadásaiból összeállított posztumusz kötetéből kitűnik, Erdélyi Zsuzsa egy egész Európában ismert, ferences gyökerű középkori imádsághagyományt tárt fel. Gyakran hangoztatta és leírta, hogy amit más, szerencsésebb történelmű népeknél az írásbeliség, nálunk a szóbeliség őrzött meg napjainkig – megmutatva vallásos költészetünk régiségét, szépségét és mérhetetlen gazdagságát, a keresztény Európa és a magyar nemzeti kultúra szoros összefonódását. „Az archaikus népi imádságok rejtve maradt szövegállománya föltárásával nemcsak a magyar népi költés gazdagodott új műfajjal, hanem az irodalom- és áhíttörténet is sokatmondó forrásanyaggal. Úgy is mondhatnánk: informatív, sőt dokumentatív értékű anyaggal. [...] informatív-dokumentatív értékét emeli az a tény, hogy e Duna-táji régió véres történelme folytán alig rendelkezik nemzeti nyelvű középkori emlékekkel.”²²

Felhívta a szakemberek figyelmét arra, hogy a szóbeliségben megtalált archaikus népi ima nem ún. „kérő” ima, hanem *oráció*. Egyik csoportja ún. „kevert tudatformájú” szöveg, rokona a védekező, bajelhárító funkciójú mágikus ráolvasásoknak, a betegségek gyógyítását szolgáló „bájoló imádságoknak”. Mint pl. ez a protestánsoknál is ismert (állítólag Luther által is gyakorolt) imádság:

*Én lefekszek én ágyamba,
Mint Úrjézus koporsóba,
Nehéz álom el ne nyomjon,
Csalárd ördög meg ne csa(l)jon,
Számba' szent kenet,
Fejem fölött szent kereszt.
Őrizz, angyal éjfélig,
Szűz Mária virrattig,
Krisztus Urunk örök életig.*

(Laczkó Istvánné, sz.:1892., Jászsószentgyörgy)²³

Hasonló védekező, bajelhárító imádságot mondtak a Kaszdra telepített bukovinai székelyek a haldoklók mellett:

*Ó, te gonosz Sátán, ne kísérgess engem,
mert van nekem fejem,*

fejem az Úrjézus Krisztus.

Menny el eleibe,

Megfelel képibe.

[...]

Elöttem van Boldogasszony,

Fejem fölött három Mária,

Körülöttem ezer angyal,

A kezembe' szent kereszt,

A szájamba' szent kenet,

A szívembe' szent ostya...²⁴

(Mátyás Sándorné, sz.: 1940., Andrásfalva)

A népi imádságok többsége azonban a nagyheti történeteket felidéző passió-epika és a Mária siralom-líra ötvözte, mely rendszerint speciális záradékkal végződik. Ez a középkori „imitatio Christi” felfogás örökségéként bűnbocsánatot, üdvözülést, tehát valamilyen „kegyes hasznót”, „üdvös jutalmat” ígér az imádkozó személynek. Erdélyi Zsuzsa szerint a záradék a népi imádság-műfaj legfontosabb karakterjegye.

A népi imák általában így épülnek fel:

A) „Lírai hangulatú természeti *indítókép*, amelyben gyakran jelennek meg az ókori vallások szoláris hagyományait átvevő keresztény fénykultusz szimbolikus jegyei: Mária-, Krisztus-, Egyház-jelképek,²⁵ pl. az oltáriszentség.

Hegyet hágék,

Lőtöt lépék,

Kőkárpilnecsát láték.

Bellől aranyas

Küel irgalmas.

Szent Világ Úrjézus Krisztus benne lakik vala.

Aran(y)hajával leeresztvel,

Arankönyveivel kicsordulval,

És aranszekállával kitépvel.²⁶

(Benke Jánosné, sz.: 1906. Diószén, Moldva)

Föltekintek a Sinai-hegyre,

Ott látok szép szentegyházat,

Kívül kincses, belül irgalmas,

Abba vagyon egy szent, áldott, szent szék,

Abba ül Asszonyunk, Szűz Mária

Térdig vérbe, könyékig könnybe,

Arra megy szent evangélista,

Kérdi tőle:

Miért ülsz, Asszonyunk, Szűz Mária,

ebben az áldott szent székbe?'

(Szabó Józsefné, sz.:1926., Szenna)²⁷

„...nem tekinthetem véletlen költői képződménynek az imádságok látomásos kezdőképét, hanem a világi lírában fellelhető természeti kezdőképek szakrális megfelelőjének vélem.” – írta egyik tanulmányában Erdélyi Zsuzsa,²⁸ majd kifejtette, hogy a kezdőképek egyfajta „gondolati trambulinként” átlendítik az imádkozót egy másik tudatszintre, egy valóságon túli, fényes, arany-, bíbor- és vérszínben úszó, misztikus élményvilágba.

Hol olvagyon²⁹ a boldogságos szép Szűz?

Túl tengeren, aran fán,

Aran fának ágán, annak üdvözült virágján.³⁰

(Szabó Józsefné, sz. 1897., Romhány)

B) „*Epikus*, sokszor *drámai középrész*, melynek legfontosabb témája Krisztus, Mária gyötrelme, a kereszthalál ábrázolása.”³¹ A feldúlt lelkiállapotban lévő, fiát kereső Mária általában az egyik evangélistától, apostoltól, néha Pilátusnétől(!) vagy a kakasszóból értesül Jézus kínszenvedéseiről és kereszthaláláról. E biblikus gyökerű „középrész” – mely a keresésmotívumot, a Pilátus előtti jelenetet, a Kálváriát járó, megkínzott, keresztre feszített Jézust (Golgota-motívum) idézi fel – a „fájdalmak férfival” (vir dolorum, szenvedő Krisztus) és a „fájdalmas anyával” (mater dolorosa) való érzelmi azonosulást, a kompassziót célozza. Eredete a középkori vallásosságban és egyházi énekköltészetben (laudák, Mária-síralmak) keresendő, de erősen hatott a szóbeliségre a barokk kor katolikus egyházi irodalma, képzőművészete, valamint a XVIII–XIX. századi apokrif ponyvairodalom. Természetesen a népköltészet számos műfaja (a ráolvasás, a regös-ének, a karácsonyi kántáló énekek, halottsiratók és teremtésmítoszok) is kölcsönhatásban állt az apokrif imádságokkal.

Az imádságok középrészének egyik fontos motívumaként jelenik meg Szt. Anna, Szűz Mária, Jézus együttese (mettertia); az angyalok által az aranymedencébe/kehelybe összegyűjtött krisztusi vér, mely Erdélyi Zsuzsa történeti- filológiai kutatásai szerint a Szent Grál-legendával mutat rokonságot.

Az alábbi népi imádság költői szépségű kezdőképeiben a gyászoló természet már előrevetíti a párbeszédéből kibontakozó húsvéti drámát:

Asszonyunk Szűz Mária elindula hosszú útra,

Utak megszomorodának,

Fennálló fák térdet fejet hajtának,

Égi madarak véres könnyet hullatának.

Elmene Asszonyunk Szűz Mária kisebb zsidó várossába

Kisebb Pilátusnénak házába, így köszöne:
 Dícsértessék az Úrjézus Krisztus!
 [...]
 Kérdé Pilátusné: Mit keressz, Asszonyunk Szűz Mária?
 Én az én áldott Szent Fiamot negyven éjjel, negyven
 napról-napra

Hegyről hegyre, völgyről völgyre keresem,
 Sehol fel nem találok.
 Menj el, Asszonyom, Szűz Mária,
 Lépjél öt mélységes lépést,
 Ejts el három véres könnyet,
 Tekint föl a magas Kálvária-hegyre, a magas keresztfára,
 Meglátod a te áldott Szent Fiadot felfeszítve.
 (Raduly Jánosné, sz.: 1912., Gyergyószárhegy)³²

Kokas megszólamlodik,
 Máriát kiált:
 Kel' föl, Mária, kel' föl!
 Most feszítik a Jézust.
 Dárdávu' dárdázzák,
 Koronávu' koronázzák,
 Hét csöpp vérit elcsöppentik,
 Az angyalok fölszedik,
 Glóliába béviszik,
 Glóliát kátassák...

(Varga Vincéné, sz.:1887.)³³

A népi imádságokban hangsúlyos a pénteki nap, Krisztus kereszthalálának napja, melyről az imádkozó asszonyok még hosszú évszázadok távlatából is megrendülve emlékeztek meg:

Péntek, péntek, szent aranyos péntek.
 Krisztus mene kínjára,
 Kínján esett esetje,
 Kiből kifolyt drágalátos szent vére.³⁴
 (Palkó Antalné, sz.: 1898., Andrásfalva, Bukovina)

A „térgyig vérbe', könyökig könnybe', színye szomorodva, szén' vérit verítve” fogant Mária-siralmaiban az imádkozó asszonyok saját anyai fájdalommal emelkedik szakrális magaslatokra. Erdélyi Zsuzsa adatközlő a gyűjtések során azt is elmondták neki, hogy gyakran a Szűzanya példája adott nekik lelki megkönnyebbülést személyes bánataikban, s az imádkozás volt gyógyír fájdalmukra.

Az evangéliumi szenvedéstörténetet felidéző imarészek, gyászmotívumok tulajdonképpen a középkori és barokk nagyheti misztériumjátékok, passiózások emlékei, a mise- és óraskönyvek iniciálisainak, ill. a templomok oltárképeinek és szobrainak szóbeli, költői leképzései. Erdélyi Zsuzsanna szerint az imádságok legtöbbje ún. „verbális ikonográfia”, a krisztusi szenvedéstörténet, az üdvtörténet megjelenítése, „szóval való föstése”.³⁵

Egy Kisberről (Komárom m.) levélben küldött imádság középső részét:

Virág szülte virágját,
 Virág szülte Szt Annát
 Szt Anna szülte Máriát,
 Mária szülte szt Fiát.
 Napkeletre tekintek,
 ott látok egy fényes felhőt,
 abba vagyon Krisztus Urunk
 térdig vízbe, könyökig vérbe.³⁶

A szövegjegyzetekben így kommentálta Erdélyi Zsuzsa: „A felhőben levő Krisztus képe képzőművészeti hatást jelezhet: a testi mivoltában mennybe menő Jézus ábrázolását. Viszont ősi kozmogóniai képzeteket is kelthet. Egyes teremtésmondákban, mítoszokban az Úristen a felhőn ül, mialatt a földet megalkotja.”³⁷

C) A műfaj legfontosabb szerkezeti eleme az objektív, tömör, üdvösséget, bűnbocsánatot ígérő *záradék*. „A záradék kezdőszavai kötöttek, a kilátásba helyezett kegyes haszon változhat. A legismertebb forma: *Aki ezt az imádságot este lefektében, reggel fölkelésében* elimádkozza, annak hét (három) halálos bűne megbocsájtódik. Gyakran az Úristen, Jézus, Szűz Mária vagy valamelyik evangélista szájából halljuk e sorokat. Ezzel az imádság föllebbezhetetlenül hitelessé válik, és fogamatossága biztosítottnak látszik. [...], a záradékok katolikus szellemiséget és fogalmi rendszert jeleznek, még ha dogmatikailag torzult és így hivatalosan el nem fogadható állításokat tartalmaznak is.”³⁸ A tridenti zsinat után az egyház ezért (is) tilalmazta a hasonló önfeloldozó, bűnbocsánatot ígérő imákat:

*Bizony, bizony jogval mondom,
Ki ezt egy nap háromszor elmondja,
Annak pokol ajtaja bétévődött,
Mennyország ajtaja kinyitatódik.*

(Tímár Vilma, 75 éves, Gyimesközéplak)³⁹

A szájhagyományban (és a naponkénti személyes gyakorlatban) gyakran több kezdő és középső (**A** és **B**) szövegrész kapcsolódik össze fűzérszerűen, s csak az üdvösségszerző záradék jelzi az imádság végét. Olykor azonban egy-egy jellegzetes motívumot összekapcsoló fűzéken belül is előfordul a záradék, majd a szokott kezdőképpel folytatódik az ima:

*Menj el, asszonyi állat, a fekete föld színére,
Hirdesd ezt az imádságot,
aki ezt az imádságot elmondja
Este lefektébe, reggel fölketébe,
Mennyország ajtaja nyitattik néki.
Ha kimegyek az ajtón,
Föltkintek magos mennyországba,
Ott látok egy kalastromot,
Kível aranyos, bellől irgalmas,
Abba van hat ótár,
Hetedikén Szent Pál,...*

(Molnár János, sz.: 1910., Ghymes,
Nyitra m.)⁴⁰

A magyar késő középkor elveszettnek vagy nem létezőnek tekintett szent költészetének műfajai főként a katolikusok, görög-katolikusok és ortodox hívők körében őrződtek meg a szóbeliségben. A vallásos néphagyományban „A késő középkori [...] »inkább a könnyekre, semmint a szavakra/értelemre törekedjünk« magatartás bújik elő annyi száz év rejtekezése után. A nemzedéki átörökítés a passió-imádságok, Mária-síralmak szövegi állományát éppúgy átmentette, mint a tudati s érzelmi

tartalmait s mimikus jegyeit. Öregeink sajátos imádság-pózái, sírós-könnyes előadásmódja, arckifejezései távoli elődök képét vetítik elénk.⁴¹ Bár Erdélyi Zsuzsa több ízben is írt az imádságok nyelvi archaizmusairól, költői értékéről, esztétikumáról, ez alkalommal e kérdéskörrel itt nem foglalkozhatok. A fentebb idézett példák önmagukért beszélnek. Ezek a látomásos, archetipikus költői képekkel teli apokrif imádságok a művészeknek élményszerű „nyersanyagot”, a nyelvészeknek, folklór- és társadalomkutatóknak történeti adatokat kínálnak, a teológusoknak, papoknak és lélekбúvároknak pedig hiteles és megszívlelendő információkat nyújtanak a falusi emberek egykori hitvilágáról – a protestáns Ravasz László kifejezésével élve: a „népteológiáról” és népi kegyességről.

Erdélyi Zsuzsanna csaknem fél évszázados, áldozatos gyűjtő- és leletmentő, történeti-filológiai munkássága (immáron 3 vastos kötetben megörökítve és kiadva) felbecsülhetetlen értékekkel gyarapította a magyar nemzeti kultúrát. Az archaikus népi imádságok további elemzése egy újabb kutatónemzedék szép feladata lesz.

JEGYZETEK

- 1 Sokoldalú munkásságáról képet ad a születésének 200 éves évfordulóján rendezett tudományos konferencia. Ld.: az Irodalomtörténeti Közlemények 2014/4–5. számában.
- 2 *Népdalok és mondák* 1–3. Pesten, 1846–1848.
- 3 Erdélyi Zsuzsanna: *A kockás füzet. Úttalan utakon Lajtha Lászlóval*. Bp., Hagyományok Háza, 2010, 98.
- 4 Erdélyi Zsuzsanna 2010, 100.
- 5 Erdélyi Zsuzsanna 2010, 182.
- 6 Erdélyi Zsuzsanna: *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága*. Pozsony, Kalligram, 2015.
- 7 Erdélyi Zsuzsanna 2015, 29–108. Első közlése: *Ethnographia* LXXII. 1961, 173–1999; 405–429; 583–598.
- 8 Erdélyi Zsuzsanna 2015, 24–25.
- 9 Erdélyi Zsuzsanna 2015, 322–346. Első közlése két részletben: *Somogy*. 8. évf. 1980/5., 47–56. és *Somogy* 15. évf., 1987/2., 81–92.
- 10 T. i. a „*Hegyet hágék*” c. imagyűteménye és az Erdélyi Zsuzsanna – Várhelyi Ilona: „...századokon át paptalanul...” *Az archaikus népi imádságműfaj fogadtatástörténete*. Bp., Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék könyvkiadója, 2011.
- 11 Erdélyi Zsuzsanna 2015. Fülszöveg.
- 12 T. Erdélyi Ilona: *Erdélyi János válogatott művei*. Bp., Magyar remekírók, 1986, 59.
- 13 Erdélyi Zsuzsanna 2015, 26–27.
- 14 Juhász Ferenc: *Imák, apokrif mámorok*. Új Írás X. évf., 1970/9., 73–74. Újraközli Erdélyi Zsuzsanna 2015, 145–147.
- 15 Értsd: *lejtőt*.
- 16 Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Kaposvár, Somogyi Almanach, 1974.
- 17 Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Pozsony, Kalligram, 2012, 9.
- 18 *Mélységek könyve. Orosz vallásos népelemek*. Szerkesztette Kámán Erzsébet. Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézete – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék–L’Harmattan, 2007.
- 19 Erdélyi Zsuzsanna: *Aki ezt az imádságot – Élő passiók*. Pozsony, Kalligram, 2001.
- 20 Erdélyi Zsuzsanna – Várhelyi Ilona: „...századokon át paptalanul...” *Az archaikus népi imádságműfaj fogadtatástörténete*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Bp., 2011.
- 21 Erdélyi 2015, 769.
- 22 Erdélyi 2015, 731.
- 23 „*Hegyet hágék, ...*” 2012, 329. (82. sz. kezdete)
- 24 „*Hegyet hágék, ...*” 2012, 171. (19. sz. részlete)
- 25 Erdélyi 2015, 151.
- 26 „*Hegyet hágék, ...*” 2012, 365. (97. sz. kezdete)
- 27 „*Hegyet hágék, ...*” 2012, 414. (115. sz. részlete)
- 28 *A látomásformulák szerepe az archaikus népi imádságokban*. In: Erdélyi 2015, 817–845.
- 29 Félrehallásból adódó szövegromlás. Helyesen: „*Hol, hol vagy a ...*”.
- 30 Erdélyi 2015, 165.
- 31 Erdélyi 2015, 151.
- 32 „*Hegyet hágék, ...*” 2012, 925–926. (273. sz. részlete)
- 33 „*Hegyet hágék, ...*” 2012, 420. (117. sz. részlete)
- 34 „*Hegyet hágék, ...*” 2012, 388. (105. sz. kezdete)
- 35 Erdélyi 2015, 734.
- 36 „*Hegyet hágék, ...*” 2012, 545. (170. sz. részlete)
- 37 „*Hegyet hágék, ...*” 2012, 546.
- 38 Erdélyi 2015, 391.
- 39 „*Hegyet hágék, ...*” 2012, 379. (102. sz. vége)
- 40 „*Hegyet hágék, ...*” 2012, 426. (119. sz. részlete)
- 41 Erdélyi 2015, 768.